

## چالش تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی

سید مصطفی کازرونی\*

### چکیده

تطبیق حق آزادی بیان با ممنوعیت، پیشگیری و مقابله با استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی، یک چالش نوظهور در عرصه حقوق بین الملل می‌باشد. با توجه به پیوستگی روابط دولت‌ها در عصر حاضر و مبنا قرار گرفتن فضای مجازی در روابط بین‌المللی، کشور ما نیز از این موضوع قطعاً در امان نبوده و لذا اهمیت پرداختن به این چالش از منظر حقوق بین الملل دوچندان می‌گردد. در این تحقیق در پی آن هستیم تا با توجه به اسناد بین‌المللی حقوق بشری به ویژه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و نیز رویه قضایی ملی و بین‌المللی، ضروریات تطبیق حق آزادی بیان در فضای مجازی با منع استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی مورد توجه قرار گیرد. نتیجه تحقیق حاضر بدین صورت است که ضمن ضرورت ارائه یک تعریف واحد بین‌المللی از تروریسم، دو عنصر محوری باید در هر گونه تطبیق در این راستا مورد توجه قرار بگیرد: اولاً تطبیق به موجب قانون تامین شده باشد و ثانیاً برای احترام به حقوق یا شهرت دیگران، حفاظت از امنیت ملی، نظم عمومی یا بهداشت و اخلاق عمومی، ضروری باشند.

کلید واژگان: آزادی بیان، تروریسم، فضای مجازی، نظم عمومی، امنیت ملی.

---

## چالش تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی

---

سید مصطفی کازرونی\*

### دیباچه

فضای مجازی یا «شبکه‌ی شبکه‌ها» (‘‘A Network of Networks’’) به عنوان پنجمین حوزه فعالیت بشری پس از فضای زمینی، دریایی، هوایی و فضایی یک ابزار بی بدیل ارتباطی در عصر حاضر می‌باشد که افراد از طریق آن می‌توانند از حق آزادی بیان و تبادل اطلاعات و دیدگاه‌ها بهره مند شوند. اگرچه با توسعه استفاده از اینترنت و فضای مجازی از ابتدای دهه ۹۰ میلادی، جامعه بین‌المللی شکلی از اعمال حق آزادی بیان با عنوان «بیان ارزان» (Cheap Speech) که به معنای بیان کم هزینه‌ی عقاید و آراء افراد بدون ترس و واکنش از تعقیب دولت‌ها بود را مورد تقدیر قرار داد اما به تدریج اثبات شد که این فضا نتوانسته است در برابر تهدیدات نوین بین‌المللی به ویژه تروریسم بین‌المللی خود را مصون ساخته و از این رو، استفاده از فضای مجازی به واسطه ظهور یک پدیده رو به رشد در

---

\*. دانش آموخته‌ی کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل دانشگاه شیراز، mostafakazeroni@yahoo.com

جامعه بین‌المللی که در سایه عدم تعریف دقیق از تروریسم سایبری (Gurbuz,2012:39) و بعضاً با حمایت دول میزبان همراه بوده<sup>۱</sup> به یک ابزار جنگ روانی بدل شده است. استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی، حاصل امتزاج دو رویکرد متعارض یعنی ماهیت غیرقانونی اعمال تروریستی که باعث می‌گردد که هویت اشخاص آن چنان مبهم باقی بماند که شناسایی آنها برای نهادهای اجرای قانون دشوار باشد و از سوی دیگر، نیاز تروریست‌ها برای عمومی کردن اقداماتشان برای ترویج پیام‌ها و عقایدشان می‌باشد<sup>۲</sup>. هم چنین، دسترسی آسان، ساختار غیرمتمرکز، مخاطبان بالقوه گسترده در سرتاسر جهان، ناشناختگی ارتباطات، جریان سریع اطلاعات، محیط چندرسانه‌ای و توسعه و حفظ ارزان قیمت حضور در فضای مجازی، ویژگی‌هایی هستند که مجموعاً فضای مزبور را برای استفاده تروریسم بین‌المللی جذاب نموده است. این امر اهمیت فضای مجازی برای عملکرد بین‌المللی تروریسم را نشان می‌دهد به طوریکه در تایید این ادعا، نامه‌ی جولای ۲۰۰۵ میلادی ابو مصعب الضرغاوی، رهبر پیشین القاعده در عراق به ایمن ظواهری، رهبر القاعده قابل اشاره است که در بخشی می‌گوید «ما در جنگ هستیم و بیش از نیمی از این نبرد در میدان جنگی رسانه‌ای رخ می‌دهد.» استفاده تروریسم از فضای مجازی به اشکال مختلف تبلیغات تروریستی (برای نمونه فراخوان اینترنتی القاعده در سال ۲۰۱۲ برای یک جهاد الکترونیکی)، مبادلات اینترنتی<sup>۳</sup>، یارگیری<sup>۴</sup> و جمع‌آوری اطلاعات، تامین مالی اعمال تروریستی روی می‌دهد. استفاده تروریسم از فضای مجازی برای نیل به اهداف خود، در سالیان اخیر علاوه بر چالش‌ها و

۱. بنا به آمار یورپل، در سال ۲۰۰۴ میلادی هیچ موردی از تروریسم سایبری از سوی دول عضو اتحادیه اروپایی علی‌رغم مشهود بودن آن گزارش نشده است که این امر می‌تواند تردید برانگیز باشد.
۲. اگرچه قوانین جمهوری اسلامی ایران نسبت به موضوع تطبیق حق آزادی بیان با توجه به استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی ساکت می‌باشد اما می‌توان با تفسیر منطقی اصل بیست و چهارم قانون اساسی که دو استثنای مهم برای آزادی مطبوعات و به تبع آن آزادی بیان مقرر نموده است که نخست اخلاف در مبانی اسلام و دیگر حقوق عمومی که همه مردم به حیثیت فردی و اجتماعی از آن برخوردارند؛ می‌باشند؛ در صدد رفع چالش این تطبیق تاحدودی بود. (صابری، ۱۳۸۹: ۲)
۳. در این زمینه می‌توان به انتشارات اینترنتی عزام (Azzam Publishing) اشاره نمود که پشتیبانی خود را از القاعده با انتشار مقالات متعدد به زبان‌های مختلف تصریح می‌دارد اشاره نمود. (Shackelford, 2014: 17)
۴. در اصطلاح امنیتی-انتظامی اروپایی به اشخاصی که از طریق فضای مجازی به گروه‌های تروریستی ملحق می‌شوند، گرگان تنها (Lone Wolves) می‌گویند. (Simon, 2013: 53)

تهدیداتی ایجاد نموده است منجر به تحول در بسیاری از مفاهیم امنیت ملی و بین‌المللی و ایجاد ساز و کارهای جدید تقابلی شده است از جمله در سازمان ناتو در کنار تسلیحات کشتار جمعی، دو از سه هدف تاسیس بخش چالش‌های نوظهور امنیتی ناتو (Emerging Security Challenges Division (ECSD) که بر مبنای سند مفهوم راهبردی ناتو (The 'NATO Strategic Concept 2010) در سال ۲۰۱۰ میلادی تشکیل شده است؛ دفاع سایبری و تروریسم اعلان شده است (NATO Center of Excellence Defence Against Terrorism, 2014:16) در سند کارکرد محوری ناتو ("NATO's Core Function") نیز آمده است: «اعضای ناتو همیشه یکدیگر را در مقابل حمله بر اساس ماده پنج معاهده واشنگتن یاری خواهند رساند. ناتو هر گونه تجاوز سرزمینی و تهدیدات نوظهور امنیتی (استفاده تروریسم از فضای مجازی) که امنیت بنیادین ائتلاف یا اتحاد را در کلیت آن مورد تهدید قرار دهد، بازداشته و با آن مقابله می‌نماید.» علاوه بر این، مرکز فنی قابلیت واکنش به رخداد رایانه‌ای ناتو (NATO Computer Incident Response Capability Technical Center) در سال‌های اخیر مبادرت به انتشار خبرنامه‌هایی موسوم به «کمک ناتو برای مدیریت فنی آسیب پذیری» (NATO Assistance for Technical Vulnerability Management) نموده است که تنها در چهار ماه نخست ۲۰۱۴ میلادی، ۷۸ خبرنامه از این نوع به منظور آگاه سازی اعضا از تهدیدات، آسیب پذیری‌ها و راه حل‌ها منتشر شده است. برای حل این تعارض باید دید که امروزه حق آزادی بیان در حقوق بین الملل بشر از چه وضعیتی به صورت کلی برخوردار می‌باشد؟ این مقاله از چهار بخش کلی تقسیم شده است که در بخش نخست به مفهوم حق آزادی بیان، مصادیق و پیشینه‌ی آن در فضای مجازی پرداخته می‌شود. بخش دوم به موازین قانونی و حقوقی برای تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی اختصاص پیدا نموده است. بخش سوم به اقدامات دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و رویه قضایی ملی و بین‌المللی در مورد تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی می‌پردازد و نهایتاً به ارائه نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

## ۲. روش شناسی تحقیق

روش تحقیق حاضر مبتنی بر فیش برداری می‌باشد. به منظور انجام یک تحقیق موثق و

معتبر علمی در چارچوب نحوه تطبیق حق آزادی بیان با استفاده تروریسم از فضای مجازی برای نیل به اهداف مجرمانه خویش، این امر ضروری تلقی شده است تا از منابع روز هم به زبان فارسی و هم انگلیسی به نحو بهینه بهره گرفته شود. با توجه به این مسأله که منابع فارسی در زمینه موضوع پایان نامه حاضر بسیار محدود می‌باشند (به جز چند مقاله هیچ گونه کتابی در این زمینه به رشته تحریر در نیامده است) ضرورت مراجعه و بهره‌گیری از منابع لاتین مضاعف می‌گردد. البته بدیهی است که برای غنای هرچه بیشتر این اثر، تلاش می‌شود از روش‌های دیگر نیز استفاده گردد که از جمله آنها می‌توان به مطالعه اقدامات دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و نیز بررسی رویه قضایی ملی و بین‌المللی در رابطه با حق آزادی بیان با توجه به منع استفاده تروریسم از فضای مجازی به اشاره نمود. شایان توجه است که هدف اصلی این جانب در نگارش پایان نامه حاضر، بررسی تحلیلی مسائل مربوط به حق آزادی بیان در فضای مجازی با توجه به منع استفاده از تروریسم از فضای مجازی می‌باشد. بدین لحاظ در این پژوهش بیش و پیش از کمیت، کیفیت مد نظر قرار داشته و به هیچ عنوان صرف ارائه اثری با ماهیت توصیفی در این نوشتار جایگاهی نخواهد داشت.

همچنین در جهت همگامی با آخرین تحولات مربوط به موضوع تحقیق حاضر و به روز شدن اطلاعات و یافته‌ها سعی ما بر آن است که از منابع الکترونیکی نیز در حد نیاز استفاده گردد که در این راستا به طور مثال می‌توان از سایت‌های اینترنتی زیر نام برد:

۱- دفتر مبارزه با جرم و مواد مخدر سازمان ملل متحد  
United Nations Office on Drugs and Crime  
1- <https://www.unodc.org>

۲. انجمن آمریکایی حقوق بین‌الملل:  
American Society of International Law  
<http://www.asil.org>

۳. سازمان ملل متحد:  
The United Nations Organization  
<http://www.un.org>

### ۳. نتایج

حق آزادی بیان یکی از اساسی‌ترین مصادیق حقوق بشر در فضای مجازی محسوب

می‌شود که در طول دهه‌های گذشته تلاش‌های مختلفی در ابعاد مختلف سیاسی، حقوقی، امنیتی و اجتماعی به منظور تنظیم آن انجام شده است. با این حال، ظهور پدیده تروریسم، فضای مجازی را بی‌نصیب نگذاشته است و در این راستا، شاهد بروز ارتکاب جرایم تروریسم سایبری هستیم. این امر آن‌جا با چالش بیشتر مواجه می‌شود و تعقیب بین‌المللی جرایم تروریستی در فضای مجازی را با دشواری بیشتر مواجه می‌سازد که برخی دولت‌ها نیز خود اقدام به حمایت مستقیم و غیرمستقیم از عملکردهای تروریستی در فضای مجازی می‌نمایند. استفاده از تروریسم برای فضای مجازی عمدتاً در کشورهای غربی که شاهد ورود نسل دوم یا سوم مهاجرین از کشورهای مختلف بوده‌اند؛ چالش برانگیز شده است. قطعاً، استفاده از تروریسم از فضای مجازی برای نیل به اهداف غیرقانونی خود در کشورهای در حال توسعه که از یک سو سرویس‌دهندگان اینترنتی عمدتاً در خارج از کشور میزبان مستقر بوده و از سوی دیگر فاقد ابزار فناوری پیشرفته هستند، می‌تواند آثار جبران‌ناپذیرتری داشته و شناسایی اقدامات تروریست‌ها را با مشکل جدی مواجه سازد. ( Jaishankar and Ronel, 2013:427) علی‌رغم استفاده مکرر و فزاینده گروه‌های تروریستی از فضای مجازی برای ارتکاب اعمال مجرمانه در سالیان اخیر، اما تاکنون هیچ سند جهانی برای مقابله با این نوع اعمال تروریستی بین‌المللی تدوین نشده است. (United Nations Office on Drugs and Crime, 2012:58) این مساله به‌ویژه با پذیرش صلاحیت فراسرزمینی در برخی کنوانسیون‌های بین‌المللی ناظر بر مقابله با تروریسم از جمله کنوانسیون بین‌المللی سرکوب بمب‌گذاری‌های تروریستی (۱۹۹۷)، کنوانسیون بین‌المللی سرکوب تامین مالی تروریسم (۱۹۹۹) و کنوانسیون جرایم سازمان یافته بین‌المللی سازمان ملل متحد (۲۰۰۰) ملموس‌تر می‌گردد. (Cavelty; Krishna-Hensel and Mauer, 2007:68)

رویکرد عمده‌ای که در حال حاضر از سوی برخی دولت‌های توسعه یافته در زمینه نظارت‌های حاکم بر منع استفاده تروریسم از فضای مجازی در پیش گرفته شده است؛ تفویض نقش نظارتی بر فضای مجازی به سازمان‌های غیردولتی و افراد جامعه و نه ارائه دهندگان خدمات اینترنتی که به صورت سنتی بر فضای مجازی حاکم می‌باشند؛ است. در این راستا می‌توان اظهارات دیلما روسف، رییس جمهوری برزیل در ۲۴ سپتامبر ۲۰۱۳ در اجلاس شصت و هشتم مجمع عمومی ملل متحد را برشمرد که بر مبنای آن استقرار یک

چهارچوب چندجانبه مدنی نظارت و استفاده از اینترنت که بر اساس آزادی بیان، حریم خصوصی افراد و احترام به حقوق بشر، شفافیت، جهان شمولی، تنوع فرهنگی و بی طرفی شبکه‌ای بر اساس مشارکت کامل تمامی ذی‌نفعان برقرار شود مورد پیشنهاد قرار گرفت. هم‌چنین در سند پایانی کنفرانس مشارکت عمومی-خصوصی برای مقابله با تروریسم این سازمان در مه ۲۰۰۷، بخش خصوصی و دولت‌ها به افزایش همکاری و هماهنگی برای ارتقای حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی فضای مجازی در مقابله با تروریسم تأکید نمودند. این وضعیت به ویژه اخیراً از سوی عده‌ای که خواستار اطلاق فضای مجازی به عنوان «میراث مشترک بشریت» هستند؛ نیز مورد دفاع قرار گرفته است. (Segura-Serrano, 2006: 192-193)

در این زمینه می‌توان به نقش نهادهایی چون مجمع نظارت اینترنتی که محل گردآمدن نمایندگان دولت‌ها و بخش خصوصی در زمینه فضای مجازی است اشاره نمود که تاکنون در راستای تعادل بخشی میان آزادی بیان و استفاده تروریسم از فضای مجازی نقش اساسی ایفاء نموده است. به علاوه این چنین رویکردی؛ مبنای قانونی نیز دارد چرا که همان گونه که در ماده ۵ کنوانسیون پیشگیری از تروریسم شورای اروپایی مقرر شده است؛ نقش مردم در کنار دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و ملی مرتبط باید به رسمیت شناخته شود.

در پایان بایستی خاطر نشان ساخت که مهم‌ترین مولفه در زمینه‌ی تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی خویش، از یک سو رعایت ضروریات محدودسازی حق آزادی بیان مندرج در بند ۳ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و از سوی دیگر توجه به تعاریف ملی تروریسم سایبری در سایه عدم تعریف واحد بین‌المللی از آنها است. با این حال، این تطبیق نبایستی به گونه‌ای ایجاد شود که موجب ایجاد صلاح‌دیدهای فراقانونی برای مأمورین اجرایی از جمله پلیس به منظور مقابله با استفاده تروریسم از فضای مجازی شود.

#### ۴. بحث

۱,۴. مفهوم حق آزادی بیان، مصادیق و پیشینه‌ی آن در فضای مجازی:

۱,۱,۴. حق آزادی بیان به عنوان یک حق بشری در فضای مجازی:

حقوق بین‌الملل بشر به سه دسته تقسیم می‌شوند: ۱- حقوق مدنی و سیاسی تحت

عنوان حقوق نسل اول؛ ۲- حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تحت عنوان حقوق نسل دوم؛ ۳- حقوق همکاری یا نسل سوم شامل حق بر توسعه، حق بر محیط زیست، حق بر صلح، حق بر میراث مشترک بشریت و حق بر ارتباط که در حال گسترش موضوعی است. حق آزادی بیان از جمله حقوق مدنی و سیاسی است که در قبال دولت قابل استناد است و دولت باید برخلاف حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از ورود به قلمرو آن خودداری نماید. (خالقی، ۱۳۷۷: ۴) حق آزادی بیان از سابقه‌ای بس طولانی برخوردار بوده و در ایران و یونان باستان به رسمیت شناخته شده بود و تنها به معنای آزادی کلام و سخن نیست بلکه ابعاد دیگری هم چون حق دسترسی به اطلاعات، حق دسترسی به فناوری‌های جدید اطلاع رسانی از جمله اینترنت، حق آزادی بیان در قالب آثار هنری و ادبی، حق آزادی مطبوعات و تبلیغات را نیز شامل می‌گردد. (محبعلی، ۱۳۹۴: ۲) رویکرد سنتی لیبرال به حق آزادی بیان در فضای مجازی معتقد بدان بود که اعتقادات هر چند ناخوشایند اما باید تحت آزادی بیان محترم شمرده شود. با این حال، تحولات یک دهه گذشته به ویژه پس از حملات تروریستی یازده سپتامبر ۲۰۰۱ که استفاده تروریسم از فضای مجازی از آن رو مورد توجه بین‌المللی قرار گرفت که بر مبنای گزارشات، مرتکبین این حملات تروریستی از اینترنت نه به عنوان یک حمله سایبری بلکه برای ارتباطات خود برای مقدمه چینی برای حملات استفاده نموده‌اند (Pieth, ; Thelesklaf,; Ivory, 2009:129)؛ این معادله را به هم زده و اکنون عده بسیاری معتقد به بازنگری در رویکردهای سنتی لیبرال به موازین حقوق بشر از جمله آزادی بیان هستند. (Masferrer, 2013:108)

آزادی بیان به عنوان یک حق بین الملل بشری به صورت کلی و فارغ از تدوین آن پیش از ظهور فضای مجازی در اسناد بی‌شمار حقوق بین الملل هم چون ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، ماده ده کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، ماده ۱۳ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر و ماده ۹ منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم مورد پذیرش قرار گرفته است. (کازرونی، ۱۳۹۴: ۱۰۸-۱۰۹) اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نه تنها تعهد اساسی دولت‌ها به تضمین آزادی بیان را اعلان داشته‌اند بلکه اصل مزبور را در محور حقوق و منافع مشابه قرار داده‌اند به



گونه‌ای که ماده ۱۹ دو سند فوق‌الذکر، نقطه‌ی اتکای استناد بحث‌های بین‌المللی راجع به محدودیت‌های مربوط به انتشار محتوای رسانه‌ها و کتابخانه‌ها بوده است. (Keller, 2011: 205)

بایستی همان‌گونه که در ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مورد تأکید قرار گرفته است بین حق نامحدود داشتن عقیده و حق مشروط ابراز آن که بایستی توسط قانون و بنا به ضرورت مقرر شود؛ قایل به تفکیک شد. کمیته حقوق بشر در اظهار نظر تفسیری خود بر اهمیت ارتباط بین ماده ۱۹ و ۲۵ (حق شرکت در امور اجتماعی) نیز تأکید نموده است: «به منظور تضمین استیفای کامل از حقوقی که بوسیله‌ی ماده ۲۵ مورد حفاظت قرار می‌گیرند، تبادل آزاد اطلاعات و دیدگاه‌ها راجع به مسایل عمومی و سیاسی بین شهروندان، نامزدهای انتخاباتی و نمایندگان منتخب ضروری می‌باشد. این امر دلالت بر آن دارد که یک مطبوعات آزاد و سایر رسانه‌ها قادر باشند تا بدون سانسور یا محدودیت به منظور اطلاع بخشی به عقاید عمومی، راجع به مسایل عمومی اظهار نظر نمایند. این موضوع بهره‌مندی و احترام کامل به حقوقی که در مواد ۱۹، ۲۱ و ۲۲ میثاق از جمله آزادی به مشارکت در فعالیت سیاسی به صورت فردی یا از طریق احزاب سیاسی و سایر سازمان‌ها، آزادی راجع به بحث در مورد امور عمومی، انجام تظاهرات و دیدارهای مسالمت‌آمیز، انتقاد و مخالفت با انتشار اسناد سیاسی، به راه انداختن کار و زارهای انتخاباتی و تبلیغ دیدگاه‌های سیاسی را الزامی می‌نماید.» (Forsythe, 2009: 341) در کنفرانس جهانی حقوق بشر که در ژوئن ۱۹۹۳ میلادی در وین برگزار شد و در سند مصوب آن معروف به بیانیه حقوق بشر وین، به آزادی بیان به عنوان یک عنصر جهان شمول اشاره شده است. در این کنفرانس، در خصوص ارتباط یک جامعه دموکراتیک و مبتنی بر مردم‌سالاری با آزادی بیان و فاقی عام حاصل شد و تأکید گردید که تقویت و پیشبرد دموکراسی، بر ابراز اراده آزاد افراد و اندیشه‌ها و عقاید آنها مبتنی می‌باشد. (قراچورلو، ۱۳۸۴: ۵۷) در تأیید این نظر، دادگاه حقوق بشر اروپا نیز آزادی بیان را به عنوان یکی از بنیان‌های اساسی یک جامعه دموکراتیک و یکی از شروط اصلی برای پیشرفت و توسعه‌ی هر انسان معرفی نموده است. (Habermas, 1985: 23)

حق آزادی بیان امروزه به عنوان نمادی از حاکمیت ملی، معانی متفاوتی در هر کشور دارد به گونه‌ای که تا حد زیادی به صلاحیت قانون‌گذاری و شخصی دولت آن کشور

وابسته می‌باشد. (Sharma, 2011:415) آنچنان که در بند ۲ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مندرج است حق آزادی بیان «شامل آزادی تفحص و تحصیل و اشاعه اطلاعات و افکار از هر قبیل بدون توجه به سرحدات خواه شفاهاً یا به صورت نوشته یا چاپ یا به صورت هنری یا به هر وسیله دیگر به انتخاب خود می‌باشد»<sup>۱</sup> به هر حال، باید به این واقعیت اشاره نمود که جدا از محور بحث پیرامون حق آزادی بیان در فضای مجازی، محدوده و مفهوم حق مزبور به طور سنتی نیز مورد تعریف و تضمین قرار نگرفته است همان گونه که گزارشگر آزادی بیان ملل متحد بیان داشته است: «حفظ حق آزادی نظر و بیان به صرف تصویب میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و دیگر اسناد بین‌المللی مربوطه، به شکل مناسبی تامین نمی‌شود. به نظر گزارشگر، چنین حمایتی مستلزم تعهد سیاسی پیوسته کشورها و از جمله اجرای تدابیر و برنامه‌های خاصی است. به علاوه گزارشگر ابراز تاسف شدید می‌کند از وجود بعضاً طولانی مدت بحران‌هایی که در آنها، نقض حق آزادی نظر و بیان بر مبنای مفهوم متروک امنیت ملی توجیه می‌شود.» (سودمندی، ۱۳۹۰: ۲-۳)

بدیهی است که تنظیم دقیق حق آزادی بیان در فضای مجازی می‌تواند بر سایر حوزه‌های حقوقی بین‌المللی از جمله حقوق رسانه به ویژه در بازنشر اخبار اقدامات تروریستی در فضای مجازی نیز تاثیرگذار باشد. در این رابطه، البته ماده ۲۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی می‌تواند مطمح نظر قرار بگیرد که طی آن دو اقدام یعنی «هر گونه تبلیغ برای جنگ» و «هر گونه دعوت به کینه ملی یا نژادی یا مذهبی که محرک تبعیض یا مخاصمه یا اعمال زور باشد» ممنوع اعلان شده است. بنابراین بدیهی است که اگر بازنشر اخبار اقدامات تروریستی در فضای مجازی منجر به هر یکی از دو هدف ذیل شود؛ می‌تواند مسئولیت‌زا باشد. علاوه بر میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، اسناد منطقه‌ای نیز تا حدودی در این مورد راهگشا است برای نمونه اعلامیه شورای اروپایی راجع به آزادی بیان و

۱. علاوه بر این، تعاریف دیگری نیز از آزادی بیان شده است. برای نمونه در رای نارایانان در مقابل ایالت کرالا، مقرر شده است که «آزادی سخن و بیان شامل آزادی به کسب دانش، خواندن کتاب‌ها و مجلات و خواندن هر نوع ادبیات که تنها تابع محدودیت‌های معقولی که بر این حقوق وضع شده است می‌باشد.» (Sharma, 2011:417)

اطلاعات در رسانه در چارچوب جنگ علیه تروریسم ضمن آنکه از مقامات عمومی می‌خواهد تا از اتخاذ اقدامات به منظور معادل فرض نمودن رسانه‌های گزارشگر تروریسم با حمایت نمودن تروریسم خودداری ورزند؛ از رسانه‌ها نیز می‌خواهد تا از مسئولیت خود برای عدم مشارکت در اهداف تروریست‌ها و اتخاذ اقدامات خود تنظیمی مطلع باشند. مشابه این چنین توصیه‌هایی را می‌توان در سایر اسناد بین‌المللی چون توصیه ۱۷۰۶ شورای مجمع پارلمانی اروپا تحت عنوان رسانه و تروریسم یا توصیه ۱۶۸۷ این شورا راجع به مبارزه با تروریسم از طریق فرهنگ ملاحظه نمود.

حق آزادی بیان از ابتدای تدوین آن تاکنون یک امر مطلق تلقی نشده است چه بسا بند سه ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، دو استثناء را بر حق آزادی بیان یعنی احترام به حقوق یا حیثیت دیگران و حفظ امنیت ملی یا نظم عمومی یا سلامت و اخلاق عمومی وضع می‌نماید که دولت‌ها در چارچوب آن می‌توانند به تنظیم این حق پردازند.<sup>۱</sup> موضوعی که در قسمت پایانی این بخش با عنوان ضروریات حاکم بر تنظیم حق آزادی بیان در فضای مجازی در اسناد حقوق بین‌الملل بشر مورد توجه قرار می‌گیرد.

سازمان ملل متحد عمده‌ترین نقش را در جامعه‌ی بین‌الملل در پیشبرد تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی ایفاء نموده است. در چارچوب این سازمان، نخستین بار مجمع عمومی ملل متحد بود که با تاسیس یک گروه از کارشناسان دولتی که مأموریت یافتن راه‌های اعتمادسازی در فضای مجازی به منظور ایجاد تعادل میان امنیت دولت‌ها و آزادی بیان را عهده‌دار شود. (Centre of Excellence Defence Against Terrorism, 2007:10) در سال ۲۰۱۱، شورای حقوق بشر ملل متحد به اتفاق آراء تایید کرد که همان حقوقی که مردم در فضای غیرمجازی دارند هم چنین می‌تواند ضامن آنها در فضای مجازی به ویژه در زمینه آزادی بیان باشد. آخرین تحول صورت گرفته در هم چنین می‌توان به شبکه تماس ۲۴

۱. در اسلام نیز محدودیت‌هایی بر حق آزادی بیان به چشم می‌خورد که از جمله آن می‌توان به ارتداد، غیبت، توهین و مسخره کردن، قذف، افتراء و نسبت دادن کفر به مسلمانان، ترویج فساد و فحشاء، توهین به مقدسات، افتراء به خدا، بدعت و ابراز نظر در مسایل شرعی بر اساس هوی و هوس، افشای مسایل امنیتی و اطلاعاتی و اسرار کشور و فتنه و ایجاد وحشت و اضطراب در میان مردم؛ اشاره نمود. (مجمعی، ۱۳۹۴: ۳)

ساعته و ۷ روز هفته جرائم با فناوری بالا گروه هشت ( G8 24/7 Network of Contacts for High-Tech Crime ) اشاره نمود. مجمع عمومی به ویژه در قطعنامه ۱۷۸/۶۶ خود در سال ۲۰۱۱ بر ضرورت نقش آفرینی دفتر ملل متحد برای مواد مخدر و جرم در زمینه مقابله با تروریسم از جمله در زمینه استفاده از اینترنت برای مقاصد تروریستی اشاره نمود. هم چنین در زمینه تبلیغ عملکرد بین‌المللی تروریسم برای تامین مالی فعالیت‌های خود می‌توان به ایجاد واحد ویژه اقدام مالی پولشویی که نه توصیه را راجع به تامین مالی تروریسم نموده است اشاره نمود. اگرچه، قاطبه آنها مرتبط با تامین مالی تروریسم در فضای مجازی نمی‌گردد، بحث در این گروه کاری نشانگر آن است که توافق عمومی در زمینه تسری تامین مالی تروریسم به فضای مجازی و غیرمجازی وجود دارد. (Tokgoz,2012:31) دفتر ملل متحد برای مواد مخدر و جرم، نقش کلیدی را در پیشبرد تقویت صلاحیت نظام‌های قضایی داخلی برای مقابله با تروریسم ایفاء می‌نماید. این نقش به ویژه از سال ۲۰۱۱ میلادی به دنبال تصویب قطعنامه‌ی ۱۷۸/۶۶ مجمع عمومی ملل متحد که در آن، ماموریت دفتر مبارزه با جرم و مواد مخدر ملل متحد برای توسعه‌ی دانش حقوقی تخصصی در حوزه‌ی مبارزه با تروریسم و حوزه‌های موضوعی مرتبط از جمله استفاده از اینترنت برای اهداف تروریستی مورد صحنه قرار گرفته بود؛ پر رنگ‌تر شد. در این راستا، کارگروه استفاده از اینترنت برای مقاصد تروریستی در دفتر فوق‌الذکر ایجاد شده است. از جمله دیگر تلاش‌های جهانی در این بین، به ایجاد طرح گردآوری پرونده دزدان اینترنتی (هکرها) (Hacker Profiling Project) توسط موسسه فرامنطقه‌ای تحقیق جرم و عدالت سازمان ملل متحد (یونیکری) (The United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI)) باز می‌گردد که اطلاعات ارزشمندی را راجع به ماهیت این افراد در قرن ۲۱ به دست می‌دهد. یکی از زیرمجموعه‌های طرح مزبور، به سازمان‌های تروریستی مربوط می‌باشد که با توجه به شیوه‌های مختلف سوء استفاده تروریسم از فضای مجازی واجد اهمیت می‌باشد.

## ۲،۱،۴. مصادیق حق آزادی بیان در فضای مجازی

اگرچه مصادیق حق آزادی بیان در فضای مجازی به وضوح در هیچ سند حقوقی بین‌المللی ارائه نشده است اما برای آن می‌توان دو مصداق ذکر نمود: ۱- حق بر ناشناس

بودن؛ ۲- حق بر اظهارنظر آزادانه و به اشتراک گذاشتن مطالب مورد نظر در فضای مجازی. در ادامه بحث به تشریح این دو حق و مسایل مرتبط با آنها پرداخته می‌شود.

### ۱،۲،۱،۴. حق بر ناشناس بودن ("The Right to Anonymity"):

حق بر ناشناس بودن، یکی از ابعاد مهم حق آزادی بیان در فضای مجازی می‌باشد که در رویه قضایی ملی نیز مسوق به سابقه بوده کما اینکه در رای دیوان عالی ایالات متحده (۱۹۶۴) در قضیه‌ی نیو یورک تایمز کو در مقابل سالیوان، دیوان اعلان نمود که «تصمیم نویسنده برای ناشناس ماندن... بعدی از آزادی بیان می‌باشد که بوسیله‌ی اصلاحیه نخست قانون اساسی آمریکا مورد حمایت قرار می‌گیرد.» و هم چنین «ناشناس بودن نویسنده معمولاً یک دلیل کافی برای محروم نمودن آثار وی از حمایت‌های اصلاحیه نخست قانون اساسی آمریکا نمی‌باشد». در سال ۱۹۵۸ میلادی نیز دیوان مزبور بر حق اتحادیه ملی پیشبرد رنگین پوستان به ناشناس ماندن هویت اعضای خود و پرهیز از افشای آن به نهادهای دولتی به عنوان بعدی از حق آزادی بیان تاکید نمود.

### ۱،۲،۱،۴. اظهارنظرهای آزادانه و به اشتراک گذاشتن مطالب مورد نظر در فضای مجازی:

اظهارنظرهای آزادانه و به اشتراک گذاشتن مطالب مورد نظر نیز می‌تواند یکی دیگر از ابعاد حق آزادی بیان در فضای مجازی را نمایندگی نماید. در این خصوص، این سوال اساسی به نظر می‌آید که آیا وجود یک وضعیت جنگی علیه تروریسم یا تهدیدات عمده تروریستی، می‌تواند مانع از اظهارنظرهای آزادانه و به اشتراک گذاشتن مطالب مرتبط با آن در فضای مجازی گردد؟ در رویه قضایی ملی، بعضاً از این امر فراتر رفته و محدودسازی حق آزادی بیان از جمله اظهارنظرهای آزادانه در فضای مجازی حتی در وضعیت جنگ با تروریسم به چالش کشیده شده است از جمله قاضی/وکنر (Judge O' Connor) در قضیه‌ی حمدی در مقابل رامسفلد در نزد دیوان عالی ایالات متحده (۲۰۰۴) اظهار نموده است «... وضعیت جنگی، یک چک سفید امضاء برای رییس جمهور (آمریکا) در زمانی که نوبت به حقوق شهروندان کشور برسد؛ نمی‌باشد.» (Fraleigh and Tuman, 2011:90) در قضیه‌ی بورجواس در مقابل پیترز (Bourgeois v. Peters)، که در آن معترضان در مدرسه آمریکاس واتچ

(Americas Watch) در شهر کلمبوس ایالت جرجیا آمریکا گرد آمده بودند؛ شعبه یازدهم دادگاه استیناف ایالات متحده با رد استدلال مسئولان شهری مبنی بر اینکه عکس العمل پلیس نسبت به تظاهرکنندگان به این دلیل تهدید امنیت ملی افزایش یافته است؛ اظهار نمود که «ما نمی‌توانیم آزادی‌های مدنی را تا زمانی که جنگ با ترور به پایان برسد؛ محدود یا معلق نماییم بدین خاطر که غیرمحمتمل می‌باشد تا جنگ با ترور به درستی پایان پذیرد. ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ که سابقاً یک فاجعه‌ی غیرقابل‌سنجش بود، نمی‌تواند روزی باشد که آزادی در این کشور از بین رفت». بنابراین حداقل از منظر رویه قضایی ملی، نمی‌توان حتی در وضعیت جنگی یا وجود تهدیدات عمده نسبت به امنیت کشور، نسبت به محدودسازی اظهار نظرات آزادانه و به اشتراک گذاشتن مطالب مورد نظر در فضای مجازی اقدام نمود. با این حال، از منظر عملی دولت‌ها همواره نسبت به محدودسازی اظهارنظرهای آزادانه و به اشتراک گذاری مطالب مورد نظر در فضای مجازی به بهانه‌ی منافات با منافع امنیت ملی کوشیده‌اند. البته منافع امنیت ملی در بند ۳ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز به عنوان یک ضرورت برای محدودسازی حق آزادی بیان در حقوق بین‌الملل بشر یاد شده است که در بخش بعدی بیشتر بدان پرداخته خواهد شد.

#### ۲,۴. پیشینه‌ی چالش تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی

بحث چالش آزادی بیان در حقوق بین‌الملل بشر و استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی، در واقع دنباله روی بحث قدیمی نحوه تعادل بین حقوق فردی و امنیت عمومی می‌باشد (Lehr and Pupillo, 2009:121) با این حال فضای مجازی این تعارض را وارد سطح جدیدی نموده است. (Kleinwächter, 2013:9) نخستین بار در دهه ۷۰ میلادی در اوج جنگ سرد بود که وزارت دفاع ایالات متحده آمریکا نگرانی خویش از احتمال آسیب‌پذیری شبکه رایانه‌ای اش به حملات هسته‌ای را اعلان نمود. (Lal, 2014:3) در پاسخ به این تهدیدات، وزارت دفاع آمریکا در چارچوب طرح بسته‌ی پروتکل اینترنتی (Internet Protocol Packet)، سیستمی موسوم به آرپانت (ARPANET) را ایجاد نمود که طی آن، شرکت‌هایی که به ارائه نرم افزارهای رایانه‌ای می‌پرداختند که به کاربران خویش

اجازه می‌داد تا به شبکه‌های محلی متصل شوند؛ ملزم بودند تا به دستورالعمل‌های طرح بسته‌ی پروتکل اینترنتی پایبند باشند. (Lal,2014:3) پس از پایان جنگ سرد و پیش از جدیت بحث استفاده تروریسم از فضای مجازی و آزادی بیان، این چالش عمدتاً راجع به محافظت کودکان در برابر تأثیرات نامطلوب فضای مجازی- کما اینکه در قضایای رنو در مقابل آکلویک و دو نمودار می‌باشد- نژادپرستی (برای نمونه هولوکاست) مطرح می‌شد. رخداد مهم دیگر در راستای موضوع حاضر، در سال ۱۹۹۷ میلادی رخ داد که طی آن پلیس شهر مونیخ آلمان به شرکت ارائه دهنده‌ی خدمات اینترنتی کمپیو سرو دستور داد تا به دلیل محتوای مجرمانه تروریستی، بیش از ۲۰۰ گروه خبری که در فضای مجازی بدانها ارائه خدمت می‌داده است را معلق نماید. از آنجا که در آن زمان، هیچ شیوه‌ی فنی وجود نداشت که شرکت مزبور اقدام به تعلیق فعالیت‌های این ۲۰۰ گروه خبری سازد؛ اقدام به مسدود نمودن کلی آنها شد. (Allport, 2013:381) نهایتاً باید گفت که ورود نیروهای نظامی کشورها به فضای مجازی و ابداع عبارتی تحت عنوان «جنگ‌های سرد فضای سایبری» خود دال بر پیچیده‌تر شدن بحث تطبیق آزادی بیان در حقوق بین‌الملل بشر و استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی را آشکارتر می‌سازد. (Purpura,2011:61) البته، پیشرفت فناوری‌های مرتبط سهم موثری در افزایش قابلیت دولت‌ها برای تطبیق آزادی بیان در حقوق بین‌الملل بشر و استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی ایفاء نموده است به گونه‌ای که سه نوع شیوه عمده‌ی شبکه‌های عصبی<sup>۱</sup>، سیستم‌های کارشناسی<sup>۲</sup> و عوامل اطلاعاتی<sup>۳</sup> برای مقابله با استفاده تروریسم بین‌المللی از فضای مجازی ایجاد شده است. (NATO Center of Excellence Defence Against Terrorism,2014:8)

۱. عوامل عصبی (Neural Nets)، یک نوع خاص از نرم افزارهای رایانه ای می باشند که در برابر حضور بدافزارها و کرم های اینترنتی به کار گرفته می شوند.
۲. سیستم های کارشناسی (Expert Systems) که بدون شک عمده ترین ابزار مورد استفاده اطلاعاتی غیرانسانی در حال حاضر می باشند، نرم افزارهایی هستند که برای یافتن پاسخ نسبت به مسایل در برخی از دامنه های اجرایی که از سوی کاربر یا نرم افزار دیگر ارائه می شود؛ به کار گرفته می شوند.
۳. عوامل اطلاعاتی (Intelligent Agents)، اجزاء نرم افزارهای خاصی هستند که به نحوی طراحی شده‌اند که آنها را قادر می سازد تا برخی از ویژگی های کسب اطلاعات را در برداشته باشند.

### ۳،۴. انگیزه‌های استفاده از فضای مجازی برای سازمان‌های تروریستی:

عملکرد تروریسم بین‌المللی در فضای مجازی به چهار بخش اصلی قابل تقسیم می‌باشد: الف- انتقال دهنده (تروریست)؛ ب- دریافت‌کننده مورد نظر (هدف)؛ ج- پیام (برای نمونه اظهارنظر یا تهدید به بمب‌گذاری)؛ د- بازخورد (واکنش مخاطب مورد هدف). (Karber, 1971: 529) سازمان‌های تروریستی از انگیزه‌های مختلفی در فضای مجازی برای نیل به اهداف خود برخوردارند که مهم‌ترین آنها، برنامه‌ریزی، تامین مالی، یارگیری و آموزش تحریک سایرین به ارتکاب اعمال تروریستی و افراط‌گرایی می‌باشد. قصد متهم در استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی، عنصری است که بایستی مورد توجه قرار بگیرد. در این مورد علاوه بر اسناد بین‌المللی چون گزارش تبیینی به شورای کنوانسیون اروپایی پیشگیری از تروریسم، می‌توان به قضیه *ثمینا مالک (Samina Malik)* در نزد دادگاه انگلیس اشاره نمود که بر مبنای بخش ۵۸ قانون ضد تروریسم آن متهم به جمع‌آوری اسناد تروریستی شده بود. در این مورد هیئت منصفه با توجه به عدم احراز قصد متهم به ارتکاب جرایم تروریستی، او را تبرئه نمود (Blakemore and Awan, 2012: 117) در پایان باید گفت که این استدلال منسوخ در برخی از متون حقوقی بین‌المللی که استفاده گروه‌های تروریستی از فضای مجازی برای نیل به مقاصد خویش به جهت عدم تطابق فضای مجازی با جغرافیای سرزمینی کشورها قابلیت پیگیری حقوقی بین‌المللی را ندارد؛ باید کنار گذاشت چرا که برای نمونه شرکت یاهو اخیراً اعلان نموده است که از طریق ابزارهای موجود در دسترس خویش، قادر به شناسایی موقعیت جغرافیایی ۹۰ درصد از کاربران وبگاه خود می‌باشد و این امر در مورد سایر شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی نیز صادق می‌باشد (Baldi, Gelbstein, and Kurbalija, 2003: 75)

### ۱،۳،۴. برنامه ریزی

برنامه‌ریزی مجازی سازمان‌های تروریستی معمولاً از طریق دو ابزار گروه‌های اینترنتی و ایمیل‌ها صورت می‌پذیرد. در راستای این امر، گروه‌های اینترنتی موجود در سرویس‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی به ویژه یاهو گروپز در سالیان گذشته مورد توجه سازمان‌های



تروریستی بوده است به گونه‌ای که اظهار شده است که «یاهو یکی از قابل توجه‌ترین پایگاه‌های عقیدتی القاعده شده است. استفاده از چندین بعد وبگاه یاهو از جمله عملکردهای چت روم، ایمیل و مهم‌تر از آن یاهو گروپز، القاعده و حامیان آن را مانند سرطان به شرکتی وارد نموده است که فرهنگ پاپ آمریکایی را فریاد می‌زند.» قضیه اخیر *دداستان عمومی در مقابل هیچر* در فرانسه توضیح می‌دهد که اشکال مختلف فناوری‌ها در سطح فضای مجازی به چه نحو می‌توانند برای تسهیل ارتکاب اعمال تروریستی به کار برده شوند. «... در واقع، گروه‌های تروریستی از فناوری‌های اطلاعاتی برای هماهنگی فعالیت‌های اعضای پراکنده خود استفاده می‌کنند. این چنین فناوری می‌تواند از سوی تروریست‌ها نه تنها برای برافروختن جنگ اطلاعاتی بلکه هم چنین برای سازمان‌های شبکه‌ای خود به کار گرفته شود.» (Franda, 2002: 87)

### ۲،۳،۴. یارگیری و آموزش

در سال‌های اخیر، توجه سازمان‌های تروریستی به فضای مجازی به عنوان فضایی برای آموزش تروریست‌ها و سایر افراد تغییر نموده است. در واقع همان گونه که برخی اظهار نموده‌اند، اینترنت و فضای مجازی تبدیل به «یک دانشگاه مجازی تروریستی» برای سازمان‌های تروریستی شده است به طوریکه «ماهنامه بیش از ۳۰۰ صفحه‌ی جدید اینترنتی مربوط به دستورالعمل‌ها، رهنمودها و لفاظی‌های القاعده در اینترنت منتشر می‌گردد<sup>۱</sup>». اهمیت آموزش در استفاده تروریسم بین‌المللی از فضای مجازی را به وضوح می‌توان در وقایع تروریستی یازده سپتامبر ۲۰۰۱ میلادی جست به گونه‌ای که در بخشی از گزارش پایانی کمیسیون مستقل ملی حملات تروریستی بر علیه ایالات متحده در جولای ۲۰۰۴ آمده است: «ظهور وب جهان گستر ابزار آسان‌تر تحصیل اطلاعات و اجرای فرماندهی و کنترل بر عملیات تروریستی را به تروریست‌ها داد. رهبر عملیاتی توطئه یازده سپتامبر ۲۰۰۱، محمد عطاء به

۱. در تایید این ادعا می‌توان به اظهار نظر ابو هدشیر المقرن، یکی از رهبران القاعده اشاره نمود: «... برای شما ضروری نیست تا به یک اردوگاه آموزشی نظامی ملحق شده یا به کشور دیگری مسافرت کنید... شما می‌توانید به تنهایی یا با برادران دیگر در برنامه‌ی آماده‌سازی (مجازی) ما آموزش ببینید.» (Weimann, 2015: 8)

صورت برخط از هامبورگ آلمان برای تحقیق راجع به مدارس پروازی ایالات متحده رفت. اهداف جمع آوری اطلاعات پیچیده تر شده اند. این تحولات، نظارت و هشدار تهدید را دشوارتر ساخته اند» ( independent National Commission on Terrorist Attacks upon the United States (the 9/11 Commission , 2015:88) این گزارش هم چنین بر استفاده‌ی القاعده از فضای مجازی از جمله رصد این فضا برای کسب اطلاعات راجع به مدارس پروازی ایالات متحده، استفاده از مخابرات اینترنتی، تجهیز ربایندگان هواپیما به حساب‌های ایمیلی، هماهنگ سازی اقدامات تروریستی از طریق ایمیل، بارگیری صفحه‌های مجازی ضد آمریکایی و جمع آوری اطلاعات پرواز تاکید می‌نمود. ( independent National Commission on Terrorist Attacks upon the United States (the 9/11 Commission , 2015:221-222) از دیگر نمونه‌های عینی در این زمینه، مجله «Inspire» یا «الهام بده» یک مجله برخط می‌باشد که از سوی گروه تروریستی القاعده در شبه جزیره عربی با هدف آموزش مسلمانان به ارتکاب اعمال تروریستی در کشورهای خود ایجاد شده است.

### ۳،۳،۴. تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی

احتمالاً نخستین بار در جریان تصویب قطعنامه‌ی ۱۳۷۳ شورای امنیت ملل متحد که موضوع تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی به صورت مجمل مورد توجه قرار گرفت کما اینکه ضمن آنکه از دول عضو خواسته شد تا تضمین نمایند که با هر شخصی که به هر نحو در تامین مالی، برنامه‌ریزی، آماده سازی یا تدارک اعمال تروریستی یا حمایت از آنها نقش دارد را به دست عدالت بسپارند (Centre of Excellence Defence Against Terrorism, 2007:75) مبارزه و تمامی اطلاعات ضروری ذریبط را تسهیم نمایند؛ اعلان شد که تحریک به اقدامات تروریستی، مخالف اصول و اهداف سازمان ملل متحد مندرج در منشور ملل متحد می‌باشد. با این حال، هیچ تعریف خاصی از تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی در این قطعنامه صورت نپذیرفت. شورا در سال ۲۰۰۵ میلادی، قطعنامه‌ی ۱۶۲۴ را مورد پذیرش قرار داد که مقررات نسبتاً مفصلی را راجع به تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی عرضه می‌دارد. این قطعنامه ضمن آنکه تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی را

محکوم کرده، تلاش‌هایی را که به هدف توجیه یا دفاع از اقدامات تروریستی که منجر به تحریک به ارتکاب بیشتر آنها می‌گردد؛ رد می‌نماید. به علاوه، قطعنامه از دول عضو می‌خواهد تا از طریق وضع و اجرای قانون، با تحریک به ارتکاب اقدامات تروریستی مقابله و از آن «پیشگیری» نمایند. اگرچه قطعنامه مزبور دولت‌ها را مکلف می‌نماید تا در مقابله و پیشگیری از تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی، حق آزادی بیان مندرج در ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی را مدنظر قرار دهند اما عدم تعریف دقیق از تروریسم در قطعنامه و به صورت کلی حقوق بین‌الملل، حاشیه‌ی امنی را در اختیار برخی دولت‌های عمدتاً غربی قرار می‌دهد تا با صلاحدید گسترده‌ای نسبت به توجیه تحریک به ارتکاب اعمال تروریستی در قلمروی خویش اقدام نهند. نمونه بارز تاثیر فضای مجازی بر عملیات گروه‌های تروریستی در حمله تروریستی نافرجام محمد گامه، یک مهاجر قانونی از لیبی در ۱۲ اکتبر ۲۰۰۹ آشکار گشت که بر مبنای تحقیقات انتظامی آشکار گشت که وی تنها از طریق فضای مجازی و بدون هیچ گونه هدایت یا همکاری نزدیک فیزیکی با گروه‌های تروریستی، اقدام به حمله نموده است.

#### ۴،۳،۴. افراط گرایی

در زمینه افراط گرایی با توجه به استفاده تروریسم از فضای مجازی برای مقاصد خود، می‌توان به طور عمده به وبگاه‌های اجتماعی همچون یوتیوب و فیس بوک اشاره نمود که در آن اعضای گروه‌های تروریستی به ویژه القاعده و اخیراً داعش با اشتراک گذاشتن اعمال ضد بشری خویش و سخنرانی رهبران خویش، در صدد نشر افراطی گرایی از طریق فضای مجازی می‌کوشند. برخی از وبگاه‌های به زبان عربی نیز حاوی برنامه‌های کدگذاری شده برای حملات جدید، نحوه ساخت و کاربرد تسلیحات و عبور از ایست و بازرسی‌های مرزی هستند. هم‌چنین نسل جدید تروریست‌ها و افراطیون مهارت‌های جدیدی را آموزش دیده‌اند که آنها را قادر می‌سازد از فناوری‌های نظارتی پلیس در امان بمانند. هم‌چنین، می‌توان از تحت فشار قراردادن موتورهای جستجوی گوگل، یاهو و سایرین به منظور عدم دسترس‌پذیر شدن کلیدواژگان مشخص توسط کاربران در یک یا چند کشور خاص اشاره نمود.

## ۴,۴. ضروریات حاکم بر تنظیم حق آزادی بیان در فضای مجازی از منظر حقوق بین الملل بشر:

از آنجا که در تطبیق حق آزادی بیان در حقوق بین الملل بشر با استفاده سازمان‌های تروریستی از فضای مجازی، شناخت ضروریات کلی حاکم بر محدودسازی حق آزادی بیان می‌تواند اجتناب ناپذیر باشد؛ در این بخش به این موضوع پرداخته تا بهتر بتوان به ارزیابی موضوع اصلی تحقیق حاضر پرداخت. بر مبنای بند ۳ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی که پیش‌تر مورد اشاره واقع شد؛ دول عضو در با رعایت دو شرط می‌توانند نسبت به محدودیت حق آزادی بیان اقدام نهند. این محدودیت‌ها، می‌بایستی اولاً به موجب قانون تامین شده باشد و ثانیاً برای احترام به حقوق یا شهرت دیگران، حفاظت از امنیت ملی، نظم عمومی یا بهداشت و اخلاق عمومی، ضروری باشند.

### ۱,۴,۴. تنظیم حق آزادی بیان به موجب قانون

تنظیم حق آزادی بیان به موجب قانون، اصلی‌ترین مولفه در زمینه تنظیم حق آزادی بیان در فضای مجازی در اسناد بین‌المللی حقوق بشری می‌باشد. این بدان معنا می‌باشد که هر گونه محدودیت بر آزادی بیان بایستی قانونی باشد. با این حال، علاوه بر تشریفات قانونی در اعمال قانون این چنینی، بایستی به التزامات ماهوی نیز توجه شود آن گونه که کمیته حقوق بشر بیان نموده است که: «به منظور اهداف بند ۳، یک هنجار برای اینکه به عنوان قانون» دسته بندی شود؛ می‌بایستی با دقت کافی برای قادر ساختن یک فرد نسبت به تنظیم رفتار خودش بر آن اساس چارچوب‌بندی شده و می‌بایستی برای عموم، قابل دسترس باشد. یک قانون نمی‌تواند صلاح‌دید بی قید و بندی برای محدودسازی آزادی بیان به آنهایی که مسئول اجرای آن هستند؛ تفویض نماید. قوانین می‌بایستی راهنمایی کافی نسبت به آنهایی که مسئول اجرای آن هستند به منظور قادر ساختن آنها به تعیین اینکه چه نوع بیانی به درستی محدود شده و چه انواعی نیستند؛ ارائه نماید.

( Human Rights Committee General Comment No. 34, 2011: para 25 )

گرچه برخی معتقدند که حقوق حمایت شده تحت میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی

از جمله حق آزادی بیان جنبه سلبی و منفی دارد و از جمله تعهدات منفی دولت‌هاست، لیکن این امر به هیچ وجه از لحاظ حقوقی صحیح نیست، بلکه تعهد دولت‌ها برای اعمال این حقوق دارای جنبه ایجابی و مثبت نیز بوده و دولت‌ها ملزم هستند که با وضع قوانین و مقررات لازم و بکارگیری تمامی روش‌ها و راهکارهای مناسب، در تحقق هر چه بیشتر این حقوق تلاش نمایند (قراچورلو، ۱۳۸۴: ۴۵). البته دولت‌ها نبایستی به بهانه‌ی منع استفاده تروریسم از فضای مجازی، اقدام به تضييع سایر حقوق بشری یا محدودیت شدید و غیرضروری حق آزادی بیان نمایند. در تایید این ادعا، کمیته حقوق بشر در اظهار نظر عمومی شماره ۳۴ خود در این راستا تاکید نموده است که «زمانی که یک دولت عضو، محدودیت‌هایی را بر اعمال آزادی بیان وضع می‌نماید، آنها نبایستی خود این حق را به مخاطره انداخته... و رابطه بین حق و محدودیت و هنجار و استثناء نمی‌بایستی نقض شود.» ( Human Rights Committee General Comment No. 34, 2011: para 21) کمیته مشترک پارلمانی حقوق بشر استرالیا به همین ترتیب خاطر نشان ساخته است که «نهادهای بین‌المللی حقوق بشری به دلیل ماهیت اساسی این حق (حق آزادی بیان) با دقت زیادی هر گونه محدودیت بر آزادی بیان... را مورد بررسی قرار می‌دهند. آنها بر این امر پافشاری نموده‌اند که دولت‌ها ضرورت به اقداماتی که اجرای یک رسانه‌ی آزاد و مستقل را باز داشته یا محدود می‌نماید را به طور متقاعد کننده‌ای به اثبات رسانیده و راجع به محدودیت‌های محتوا-محور و محدودیت‌هایی که ابراز عقاید که به مباحثات عمومی و سیاسی کمک می‌نمایند؛ ابراز نگرانی نموده‌اند» (Parliamentary Joint Committee on Human Rights, 2013: para 1.69) کمیته حقوق بشر ملل متحد در تشریح بیشتر استثنایات حاکم بر حق آزادی بیان در حقوق بین الملل بشر تاکید نموده است که «بند ۳ (ماده ۱۹) شرایط خاصی را مقرر می‌نماید و تنها تابع این شرایط است که محدودیت‌ها می‌توانند اعمال شوند: این محدودیت‌ها می‌بایستی بوسیله‌ی قانون مقرر شده باشند؛ آنها می‌توانند تنها برای یکی از زمینه‌هایی که در شقوق الف و ب بند ۳ مندرج شده‌اند؛ وضع شوند و آنها می‌بایستی با ملاک‌های مطلق ضرورت و تناسب منطبق باشند... محدودیت‌ها می‌بایستی تنها برای اهداف مزبور که به خاطر آنها مقرر شده‌اند؛ اعمال شده و می‌بایستی مستقیماً به ضرورت خاصی که بر مبنای آن مقرر شده‌اند؛

مرتبط باشند.» ( Human Rights Committee General Comment No. 34,2011:para22) علاوه بر این، قطعنامه ۱۶۲۴ شورای امنیت ملل متحد که ضمن محکوم نمودن تحریک به اقدامات تروریستی و اعلان اینکه حق آزادی بیان مندرج در مواد ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است راه گشا باشد؛ تصریح می‌دارد هر گونه محدودیتی در این زمینه باید به موجب قانون و در صورت ضرورت و با لحاظ بند ۳ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی اجرایی گردد. این امر موجب شده است تا بعضی برای حمایت از آزادی بیان، پیشنهاد تصویب پروتکل حریم خصوصی منضم به میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی را بدهند. در این راستا، تلاش‌ها در قاره اروپا جهت قانون‌مند نمودن تنظیم حق آزادی در برابر استفاده تروریسم از فضای مجازی برای مقاصد مجرمانه بیشتر مشهود بوده است از جمله شورای وزیران سازمان امنیت و همکاری اروپا در اجلاس سال ۲۰۰۲ بوخارست، راهبرد اقدام بر علیه دستگاه تروریسم را که بر دو مبنای مقابله با استفاده از اینترنت برای مقاصد تروریستی و ارتقای همکاری حقوقی در مسایل کیفری مقابله با تروریسم بود را اتخاذ نموده ( Portnoy and Goodman, 2008: 40) و تصمیم گرفت که دول شرکت کننده اطلاعات راجع به استفاده از اینترنت برای مقاصد تروریستی را مبادله نموده<sup>۱</sup> و راهبردهای ممکن برای مقابله با این تهدید را مادام که احترام به تعهدات و معیارهای حقوق بین‌الملل بشر چون ارتباط با حقوق حریم شخصی و آزادی عقیده و بیان را تضمین می‌نمایند، شناسایی نمایند. سازمان مزبور هم چنین به دنبال برگزاری «کنفرانس سازمان امنیت و همکاری اروپا راجع به رویکرد جامع نسبت به امنیت سایبری: کشف نقش آینده سازمان امنیت و همکاری اروپا» در ۹-۱۰ مه ۲۰۱۱ میلادی در وین، در بخشی از سند نهایی این نشست راجع به تطبیق حق آزادی بیان و استفاده تروریسم از فضای مجازی، چهار پیشنهاد

۱. از جمله می‌توان به برگزاری کارگاه‌های آموزشی در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ که به دنبال یافتن یک ساز و کار برای بهترین‌های رویکردهای مقابله با تروریسم در فضای مجازی و تقویت همکاری‌های حقوقی بین‌المللی در این زمینه و هم چنین ایجاد کارگروه‌های آموزشی ملی برای دادستان‌ها، قضات و مقامات رسمی قضایی راجع به موضوعات استرداد و همکاری حقوقی متقابل در مسایل کیفری به ویژه در زمینه تروریسم اشاره نمود.

اصولی داد: ۱- اقداماتی که از سوی مقامات دولتی انجام می‌شوند؛ می‌بایستی تنها بر علیه محتوای غیرقانونی اتخاذ شوند؛ ۲- در صورتی که وبگاهی می‌بایستی مسدود شود، این چنین اقدامی می‌بایستی مبتنی بر قانون بوده و تحت مسئولیت محاکم صالحه قضایی قرار گیرد و نمی‌بایستی در اختیار شرکت‌های خصوصی باشد؛ ۳- فرآیندها برای مسدود نمودن یک وبگاه می‌بایستی شفاف بوده و اطراف متأثر می‌بایستی از حق اقامه دعوی برخوردار باشند؛ ۴- هرگونه اقدام محدودکننده می‌بایستی از اصول «قاعده بارگذاری» ('Upload-Rule') تبعیت نماید بدین معنا که محتوای یک وبگاه می‌بایستی در تطابق با قوانین کشور منشاء خود و نه آن دسته از کشورهایی که این محتوا بارگیری می‌شود؛ باشد. (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2011:2) هم چنین شورای وزیران، کنوانسیون جرم‌سایبری را به تصویب رسانید. تصمیم بنیادین شورای اتحادیه اروپا برای مقابله با تروریسم و اعلامیه کمیته وزیران شورای اروپایی راجع به آزادی بیان و اطلاعات در رسانه در چارچوب مقابله با تروریسم (۲۰۰۵/۳/۲) (Declaration on Freedom of Expression and Information) "in the Media in the Context of the Fight Against Terrorism" که بر مبنای آن هر گونه مشارکت در فعالیت‌های گروه‌های تروریستی از جمله تامین اطلاعات یا منابع مادی یا تامین مالی تروریسم به هر شکلی ممنوع شده است. (EU Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002:3)

هم چنین، دولت‌ها با وضع قوانین مختلف درصدد محدودسازی آن بر آمده‌اند برای نمونه قانون نجابت ارتباطات ۱۹۹۶ (The Communications Decency Act) ، ارسال تعمدی پیام‌های وقیحانه و تهاجمی (مانند پیام‌های جنسی) به هر دریافت کننده کمتر از ۱۸ سال، جرم تلقی شده است. (Singh, 2010:27) در سطح دولت‌ها می‌توان سازماندهی شده‌ترین اقدام داخلی برای قانونمند نمودن تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده تروریسم از فضای مجازی برای مقاصد خود را مربوط به ایالات متحده آمریکا دانست که نخستین بار در ۲۵ اکتبر ۲۰۱۱ بود که جرج دبلیو بوش با امضای قانون میهن پرست ایالات متحده آمریکا به دولت فدرال و ایالت‌ها اجازه داد تا از طریق یک برنامه نرم‌افزاری به نام «گوشته‌خوار» (Carnivore)، کاربران بی‌نام با هویت‌های تقلبی را ردیابی نمایند. (Magee, 2002:17) به

علاوه، با ایجاد ساز و کاری موسوم به «چارچوب ملی برای ارتباطات راهبردی» (The National Framework for Strategic Communication)، به هماهنگ‌سازی فعالیت‌های تمام نهادهای فدرال ذیربط راجع به استفاده تروریسم از فضای مجازی می‌پردازد. (1:2011 Theohary and Rollins) هم‌چنین، بریتانیا با تصویب قوانین ضد تروریسم در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۶، در بخشی به استفاده‌ی تروریسم از فضای مجازی اشاره نموده است. دولت هند نیز اخیراً با تصویب سیاست ملی امنیت سایبری ('National Cyber Security Policy') گام مهمی در توجه به مسایل امنیتی کاربرد فضای مجازی از جمله استفاده تروریسم از این فضا برداشته است. (2:2013 Government of India Ministry of External Affairs) دولت مزبور در جولای ۲۰۱۲ یک کارگروه مشترک متشکل از نمایندگان بخش‌های ذیربط دولتی و بخش خصوصی به منظور ترسیم یک نقشه راه برای مشارکت بخش‌های عمومی-خصوصی در فضای مجازی، اعتمادسازی در حوزه امنیت سایبری، توسعه معیارهای امنیت سایبری و ساز و کارهای تضمین ایمنی آن از جمله پیشگیری از استفاده تروریسم بین‌المللی از فضای مجازی تشکیل داد که تاکنون نیز دستورالعمل‌هایی را در زمینه‌های مارالاشاره وضع نموده است. (Government of India Ministry of External Affairs, 2013:2) با این حال، اقدامات دول فوق‌الذکر عمدتاً معطوف به تدوین قوانین داخلی در جهت تطبیق حق آزادی بیان با استفاده تروریسم از فضای مجازی بوده است تا سطح بین‌المللی. در این بین، می‌توان به پیشنهاد دو دولت روسیه و چین در جهت تدوین قوانین بین‌المللی مرتبط اشاره نمود به گونه‌ای که به دنبال برگزاری اجلاس بین‌المللی مقامات رسمی بلندپایه مسئول امور امنیتی در سپتامبر ۲۰۱۱ میلادی در روسیه، «پیش‌نویس کنوانسیون امنیت بین‌المللی اطلاعات» (Draft Convention on International Information Security) ارائه شد. سند مزبور راجع به ۲۳ مسایل مورد نگرانی بین‌المللی از جمله استفاده تروریسم از فضای مجازی، قواعدی را وضع نموده است که البته تاکنون لازم‌الاجراء نشده است. (64: 2012 Giles) در کنفرانس جهانی شبکه ('Net Mundial Conference') (۲۰۱۴) در برزیل، روسیه خواستار تشکیل یک مقام جدید بین‌المللی که از اختیار نظارت بر سیستم نام‌گذاری دامنه‌های اینترنتی برخوردار باشد؛ شد و پیشنهاد استفاده از موافقت



نامه‌های بین‌المللی برای تدوین حقوق و مسئولیت‌های دولت‌ها نسبت به تنظیم فضای مجازی را دارد. (Sterner,2014:2) دولت چین نیز سپس تدوین یک مجموعه قواعد رفتاری بین‌المللی به نام امنیت اطلاعات را مورد پیشنهاد قرار داد که البته هیچ کدام از این دو پیشنهاد تاکنون منتج به تدوین یک سند بین‌المللی خاص راجع به استفاده تروریسم از فضای مجازی نشده است.

در رویه قضایی ملی و بین‌المللی نیز بر اهمیت رعایت عنصر «حاکمیت قانون» در تطبیق حق آزادی بیان با منع استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریستی تأکید شده است. از جمله می‌توان به قضیه آدلن هیچور Adlène Hichour، یک دانشمند هسته‌ای فرانسوی الجزایری تبار که در سال ۲۰۰۸ به دلیل ارسال ایمیلی متهم به استفاده غیرقانونی از فضای مجازی برای ارتکاب اعمال تروریستی شده بود؛ اشاره نمود. (United Nations Office on Drugs and Crime,2012:54) با این حال، مجمع پارلمانی شورای اروپا هشدار داده است که دول عضو در مقابله با تروریسم نمی‌بایستی از این امر به عنوان دستاویزی برای محدود کردن حقوق اساسی و آزادی‌هایی که بر مبنای میثاق حقوق بشر اروپایی و اسناد حقوقی مرتبط تضمین شده است، توسل بجویند. (No.3 of the Recommendation 1706-Media and Terrorism-of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe,2005:2) در تایید این دیدگاه، در قضیه‌ی احمد ییلدریم در مقابل ترکیه (Ahmet Yildirim v Turkey) در نزد دادگاه اروپایی حقوق بشر، دادگاه مزبور بر این عقیده بود که مسدود نمودن قانونی دسترسی به کل وبگاه‌های گوگل به عنوان یک سیستم خدمت رسان اینترنتی توسط دولت ترکیه به دلیل آنکه یکی از وبگاه‌های آن حاوی محتوای دشنام به آتاتورک می‌باشد، حق آزادی بیان بر مبنای ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر را نقض می‌نماید. (Laidlaw, 2015:120) در قضیه‌ی سابام در مقابل نت لاگ (Sabam v Netlog) در نزد دادگاه فوق‌الذکر نیز رای داده شد که شرکت‌های ارائه دهنده‌ی خدمات اینترنتی نمی‌توانند دستور داده شوند تا یک سیستم عمومی فیلتر را نصب نمایند مگر اینکه اقدامات تضمینی از جمله محدود نمودن چارچوب زمانی و موضوعی که آنها باید اعمال شوند؛ اجرایی شود (Laidlaw,2015:120) در مقابل، دادگاه اروپایی حقوق بشر در قضیه دلفی در مقابل

استونی (Delfi AS v Estonia) در یک رای متناقض اعلان نمود که دلفی به عنوان انتشار دهنده‌ی یک مقاله‌ی برخاسته به خاطر اظهارنظرهای توهین آمیز و تهدید کننده‌ی کاربران خویش در ذیل مقالات به اشتراک گذاشته شده در وبگاه خویش مسئول می‌باشد علی‌رغم این واقعیت که دلفی در همان روز که شکایت علیه آن صورت گرفته است اقدام بر رفع تمامی اظهارنظرهای موجود نموده است.

### ۲،۴،۴. احترام به حقوق یا شهرت دیگران

احترام به حقوق یا شهرت دیگران یکی از موارد دیگری می‌باشد که بایستی در محدودسازی حق آزادی بیان مورد توجه دولت‌ها باشد. در این راستا می‌توان به مصادیقی از حقوق بین‌الملل بشر اشاره نمود که امروزه جایگاه قواعد آمره بین‌المللی را پیدا نموده و بر مبنای میثاق بین‌الملل حقوق مدنی و سیاسی نیز تخلف از آنها در هیچ شرایطی امکان پذیر نمی‌باشد. این حقوق در ارتباط با فضای مجازی می‌توانند شامل حق منع تبعیض، منع رفتار بی‌رحمانه، غیرانسانی و تزدیلی، منع شکنجه، حق برخورداری کودکان از حمایت‌های خاص و حق داشتن فضای خصوصی باشد. این موضوع این نتیجه را در پی خواهد داشت که دولت‌ها در هر گونه تطبیق حق آزادی بیان با استفاده تروریسم بین‌المللی از فضای مجازی بایستی هیچ‌کدام از قواعد حقوق بین‌الملل بشر که وضعیت قواعد آمره بین‌المللی را پیدا کرده‌اند؛ نقض نمایند که در غیر این صورت مسئولیت بین‌المللی خواهند داشت. بنابراین، اقدامات دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در این راستا بایستی منجر به نقض فضای خصوصی افراد در فضای مجازی که به صورت کلی در ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مورد حمایت قرار گرفته است؛ گردد.

### ۳،۴،۴. حفاظت از امنیت ملی، نظم عمومی، بهداشت و اخلاق عمومی

حفاظت از امنیت ملی، نظم عمومی، بهداشت و اخلاق عمومی نیز یکی دیگر از مواردی است که بایستی برای محدودسازی حق آزادی بیان در فضای مجازی مطرح نظر قرار گیرد. مهم‌ترین دغدغه از این بین، تلاش دولت‌ها در محدودسازی حق آزادی بیان در

فضای مجازی به بهانه‌ی امنیت ملی می‌باشد. با این حال، مستفاد از ماده ۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، تنظیم حق آزادی بیان در فضای مجازی با استناد به تهدید امنیت ملی یک کشور باید شروط ذیل را تحقق بخشد: اولاً تهدیدات استفاده تروریسم از فضای مجازی یک خطر عمومی استثنایی نسبت به موجودیت یک ملت تشخیص داده شود؛ ثانیاً این خطر رسماً از طریق مبادی ارتباطی و قانون گذاری و اجرایی اعلان شود. ثالثاً حفظ امنیت ملی در مقابل استفاده تروریسم از فضای مجازی نایستی به ابزاری برای نقض سایر تعهدات بین‌المللی یک دولت به ویژه در زمینه حقوق بشر منجر شود؛ رابعاً اقدام در جهت حفاظت امنیت ملی در مقابل استفاده تروریسم از فضای مجازی نایستی منجر به تبعیضی منحصرأ بر اساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، اصل و منشاء مذهبی یا اجتماعی شود.

حفاظت از نظم عمومی، ضرورت دیگری است که کمیسیون حقوق بشر ملل متحد در توضیح آن می‌افزاید که این مفهوم «از مفهوم نظم عمومی که معمولاً در حقوق انگلوساکسون فهمیده می‌شود ( که با پیشگیری از نقض‌های صلح، رفتار تجاوزکارانه و غیره مرتبط می‌باشد)؛ موسع‌تر است. این مفهوم، به میزان قواعدی که کارایی جامعه‌ای را تضمین می‌نمایند یا مجموعه اصول بنیادین که جامعه بر مبنای آن، بنیان نهاده شده است؛ بسط پیدا می‌نمایند... این اختیار می‌بایستی به گونه‌ای اعمال شود که با حقوق بشر منطبق باشد.» ( Australian Human Rights and Equal Opportunity Commission, 1991:12 )

در راستای تعادل بخشی میان استناد دولت‌ها به حفاظت از نظم عمومی در مقابله با استفاده‌های تروریستی از فضای مجازی، اقداماتی هر چند اندک صورت گرفته است از جمله در اتحادیه اروپا هیئت مدیره آزادی، امنیت و عدالت ( The European Union's Freedom, Security and Justice Directorate ) وجود دارد که در زمینه تعادل بین نظم عمومی دول عضو و حقوق بشر در فضای مجازی اقدام می‌نماید. ( Powner, 2010, 25 ) هم چنین یک برنامه اقدام اینترنت امن تر اتحادیه اروپا ( EU Safer Internet Action Plan ) که منجر به برقراری شبکه‌هایی از خطوط تلفن مستقیم برای گزارش تخلفات می‌گردد. ( Cavelt; Krishna-Hensel and Mauer, 2007:24 ) با این حال، استقرار این نهادها مانع از استقرار یک نهاد مشابه ملی در زمینه محتوای تروریسم فضای مجازی نشده است کما

اینکه در واکنش سرویس مخفی داخلی بریتانیا (ام‌ای فایو) در مورد وب گاه‌های Islah.org و Qoqaz.com نمودار است.

اخلاق عمومی و بهداشت یکی دیگر از ضروریاتی است که در زمینه تنظیم حق آزادی بیان با توجه به استفاده تروریسم از فضای مجازی برای مقاصد خود بایستی مورد توجه قرار بگیرد. کمیته حقوق بشر ملل متحد نیز در این زمینه اظهار نموده است: «مفهوم اخلاق از بسیاری از سنت‌های اجتماعی، فلسفی و مذهبی نشات می‌پذیرد؛..... نتیجتاً، محدودیت‌ها... به منظور حفاظت از اخلاق می‌بایستی مبتنی بر اصولی باشند که منحصر از یک فرهنگ صرف نشات نگرفته باشن» (کمیته حقوق بشر ملل متحد، پیشین: ۳۲) هر گونه‌ای از این چنین محدودیت‌ها می‌بایستی در پرتوی جهان شمولی حقوق بشر و اصل عدم تبعیض ادراک شوند. (همان) البته استناد به «حفاظت از اخلاق عمومی» به منظور بازداشتن از فعالیت‌های تروریستی در فضای مجازی بعضاً مورد انتقاد شدید نهادهای حقوق بشری قرار گرفته است از جمله در گزارش گزارشگر ویژه ترویج و حفاظت از حق آزادی بیان به کمیسیون حقوق بشر ملل متحد، وی علاوه بر اینکه حق دولت‌ها در حفاظت از اخلاق عمومی و هویت فرهنگی جوامع خود در مقابل انواع استفاده‌های متخلفانه از جمله تروریستی از فضای مجازی ((پدر مآبانه)) توصیف نمود؛ تنظیم مقررات در این حوزه را ذاتاً با اصول کرامت و ارزش هر فرد در تعارض دانست. (United Nations Economic and Social Council. Report of the Special Rapporteur, Mr. Abid Hussain, 1998, para 18)

## ۵. دستاورد

حق آزادی بیان نقش مهمی در ارزیابی‌های سیاسی و حقوقی از فضای مجازی ایفاء می‌نماید. در واقع، فضای مجازی «به شکل مجمعی برای آزادی بیان مفهوم سازی شده است که قابلیت تقریباً نامحدودی برای افراد به منظور ابراز آراء و دسترسی به عقاید دیگران فراهم می‌نماید» (Segura-Serrano, 2006: 261). به علت بحث‌های نظری پیرامون عدم ضرورت نظارت دولت‌ها بر فضای مجازی از سوی لیبرالیسم که یکی از مهم‌ترین موارد آن در جریان ایراد سخنرانی «بیانات در مورد آزادی اینترنت» (Remarks on Internet Freedom)

هیلاری کلینتون در ۲۱ ژانویه ۲۰۱۰ بیان شده است (Clinton, 2010:2) در رویه قضایی ملی، دولت‌ها معمولاً از تلقی اینترنت و فضای مجازی به عنوان یک رسانه گروهی اجتناب می‌نمایند و این امر اینترنت را از بسیاری از کنترل‌های محتوایی رسانه‌های گروهی از جمله در زمینه محتوای تروریستی باز می‌دارد برای نمونه رویه قضایی ایالات متحده «دکترین ندرت» (‘Scarcity Doctrine’) که تنظیم محتوای رسانه‌های گروهی را توجیه می‌نماید، بر فضای مجازی قابل تسری ندانسته است (Yoo, 2012:117) تنظیم حق آزادی بیان در مقابل منع استفاده از فضای مجازی برای مقاصد تروریسمی بر مبنای قانون و نه بر اساس صلاح‌دید مقامات اجرایی، بزرگترین چالشی می‌باشد که در تمامی کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه، حق آزادی بیان را تهدید می‌نماید. از سوی دیگر، یکی دیگر از چالش‌ها در زمینه مزبور، اتخاذ رویکرد واکنشی صرف و عدم اتخاذ رویکرد کنش‌گرایانه - پیشگیرانه می‌باشد. این امر به ویژه از آن جهت واجد اهمیت است که تنها در سایه این چنین رویکردی جامع است که می‌توان شاهد کاهش استفاده از تروریسم برای فضای مجازی بود. شاید تنها اشاره به آمار وبگاه‌هایی که در طول سال‌های اخیر از سوی سازمان‌های تروریستی به ارائه خدمت می‌پردازند، در اثبات ناکارآمدی سیاست‌ها و راهبردهای فعلی دولت‌ها در تطبیق حق آزادی بیان با استفاده تروریسم بین‌المللی از فضای مجازی کافی باشد به طوریکه اگرچه در سال ۱۹۹۸، تنها ۱۲ وبگاه سازمان‌های تروریستی وجود داشتند این آمار در سال ۲۰۰۵ میلادی به ۴۷۵۰ وبگاه افزایش یافته است. (Weimann, 2005:94) چالش عمده پایانی در باب تطبیق و گاه محدودسازی حق آزادی بیان در پرتو منع استفاده تروریسم از فضای مجازی آن می‌باشد که نگرانی‌های راجع به امنیت سایبری به گونه‌ای منافع عالی‌تر حکومتی را تحت الشعاع قرار دهد که یک دولت به بهانه‌ی مبارزه با استفاده تروریسم از فضای مجازی، سعی در پیشگیری از حدود وضعیت‌هایی را داشته باشد که در صدد تهدید موجودیت سیاسی خود به جای جامعه بوده و به عبارتی سایر حقوق بشر نیز در این رهگذر مورد تضییع و نقض قرار گیرند؛ بدیهی است که این نگرانی‌ها در جوامعی که حاکمیت قانون در آن‌ها جایگاه متعالی نداشته به ویژه کشورهای در حال توسعه می‌تواند بیشتر باشد.

## پی‌نوشت‌ها:

- 1-Gürbuz, U. , 2012, " Capacity Building in the Fight Against Terrorism", Amestrdam( Netherlands),IOS Press.
- 2-Shackelford, Scott J,2014," Managing Cyber Attacks in International Law, Business, and Relations: In Search of Cyber Peace", New York, Cambridge University Press
- 3-Simon, Jeffrey D.,2013," Lone Wolf Terrorism: Understanding the Growing Threat", Santa Monica(U.S.A), Prometheus Books.
- 4-NATO Center of Excellence Defence Against Terrorism, 2014," Terrorist Use of Cyberspace Course Report", Ankara,Turkey,. [cited 2014 May 9], [http://www.tmmm.tsk.tr/publication/course\\_reports/11-Terrorist\\_Use\\_of\\_Cyberspace.pdf](http://www.tmmm.tsk.tr/publication/course_reports/11-Terrorist_Use_of_Cyberspace.pdf)[Accessed ed 2015 June 28]
- 5-Jaishankar, K.; Ronel, Natti,(2013)," SASCV 2013 Proceedings", Mononmaniam Sundaranar University, Tamil Nadu, India, Souh Asian Society of Criminology and Victimology .
- 6-United Nations Office on Drugs and Crime,2012," The Use of Internet for Terrorist Purposes", New York, [cited 2012 May 8]. , [https://www.unodc.org/documents /frontpage/Use\\_of\\_Internet\\_for\\_Terrorist\\_Purposes.pdf](https://www.unodc.org/documents /frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf)[ Last Accessed 2015 June 19].
- 7-Cavelty, Myriam Dunn; Krishna-Hensel, Sai Felicia and Mauer, Victor,2007," The Resurgence of the State: Trends and Processes in Cyberspace Governance",Hampshire(U.K), Ashgate Publishing, Ltd.
- 8-Segura-Serrano,Antonio,2006" Internet Regulation and the Role of International Law", Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volume 10.
- ۹- خالقی، کیومرث؛ ۱۳۷۷، «فعالیت سازمان ملل متحد در قلمروی حق آزادی بیان»، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق بین الملل دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۰- محبعلی، امیرحسین، ۱۳۹۴؛ «اصل آزادی بیان در حقوق ایران و قرآن کریم با نگاهی به اعلامیه جهانی حقوق بشر»، تهران، معاونت حقوقی و امور مجلس شورای اسلامی، قابل دسترس در : <http://www.hvm.ir/print.asp?id=43649> (آخرین بازدید ۱۳۹۴/۶/۱۴)
- 11-Pieth, Mark; Thelesklaf, Daniel; Ivory, Radha,2009," Countering Terrorist Financing: The Practitioner's Point of View", Bern( Germany), Peter Lang.
- 12-Masferrer, Aniceto,2013," Counter-Terrorism, Human Rights and the Rule of Law: Crossing Legal Boundaries in Defence of the State", Northampton (U.K), Edward Edgar Publications.

- ۱۳- کازرونی، سیدمصطفی، ۱۳۹۴، پناهندگی در حقوق بین‌الملل، انتشارات نگاه‌بین، چاپ اول، تهران.
- 14- Keller, Perry, 2011, "European and International Media Law: Liberal Democracy, Trade, and the New Media", New York, OUP Oxford.
- 15-Forsythe, David P, 2009, "Encyclopedia of Human Rights: Vol. 1-", New York, Oxford University Press.
- ۱۶- قراچورلو، رزا؛ حق آزادی بیان در نظام بین‌المللی و در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر گزارش ۱۲ ژانویه ۲۰۰۴ آقای آمیبیو لیگابو گزارشگر ویژه موضوعی سازمان ملل متحد در رابطه با حق آزادی بیان، مجله وکالت، تیر ۱۳۸۴، شماره ۲۵ و ۲۶، صص ۴۴-۵۷.
- 17-Habermas, J. 1985, "The Theory of Communicative Action", Volume One, Boston, Beacon Press
- 18-Sharma, Vakul, 2011, "Information Technology Law and Practice", New Delhi, Universal Law Publishing .
- 19-Centre of Excellence Defence Against Terrorism, 2007, "Legal Aspects of Combating Terrorism", Volume 47, IOS Press.
- 20-Tokgoz, K., 2012, "Enhancing Cooperation in Defence Against Terrorism", Amestrדם (Netherlands), IOS Press.
- 21-Fraleigh, Douglas and Tuman, Joseph S., 2011, "Freedom of Expression in the Marketplace of Ideas", California, SAGE publications, Inc.
- 22-Lehr, William H.; Pupillo, Lorenzo; 2009, "Internet Policy and Economics: Challenges and Perspectives", New York, Springer Science & Business Media.
- 23-Kleinwächter, Wolfgang, 2013, "Internet and Security - MIND 6", Estonia, Internet & Gesellschaft Collaboratory
- 24-Lal, Vinay, 2014, "Virtual Terrorism: How Modern Terrorists Use the Internet", International Communication Association Conference Paper, available on: <http://www.arifyildirim.com/ilt510/vinay.lal.pdf> .(last accessed 16/09/2015)
- 25-Allport, Alan, 2013, "Freedom of Speech", Philadelphia (U.S.A), Infobase Publishing.
- 26-Purpura, Philip, 2011, "Terrorism and Homeland Security: An Introduction with Applications", Burlington (U.S.A), Butterworth-Heinemann (Elsevier)
- 27-Karber, Phillip A., 1971, "Urban Terrorism: Baseline Data and a Conceptual Framework," 52 SOC. SCI. Q 527-33.
- 28-Blakemore, Brian; Awan, Imran, 2012, "Policing Cyber Hate, Cyber Threats and Cyber Terrorism", The University of South Welles (U.K), Ashgate Publishing, Ltd.

- 29-Baldi, Stefano; Gelbstein, Eduardo and Kurbalija, Jovan ,2003,’’ Hacktivism, cyber-terrorism and cyberwar: the activities of the uncivil society in cyberspace’’,Msida(Malta), Diplo Foundation.
- 30-Franda, Marcus F.,2002,’’ Launching Into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions’’, Colorado(U.S.A), Lynne Rienner Publishers.
- 31-Weimann, Gabriel ,2015,’’ Terror in Cyberspace: The Next Generation,’’ Woodrow Wilson Center Press / Columbia University Press.
- 32-Independent National Commission on Terrorist Attacks upon the United States (the 9/11 Commission) Report,2004.
- 33-Parliamentary Joint Committee on Human Rights,2013,’’ Parliament of Australia, *Examination of legislation in accordance with the Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act 2011’’: Bills introduced 12 – 14 March 2013*,Fourth report of 2013.
- 35-Portnoy, Michael; Goodman, Seymour;2008’’ Global Initiatives to Secure Cyberspace: An Emerging Landscape’’,Atlanta(U.S.A), Springer Science & Business Media.
- 36-Organization for Security and Co-operation in Europe(OSCE),2011,’’ Position Paper by the Office of the Representative on Freedom of the Media to the“OSCE Conference on a Comprehensive Approach to Cyber Security: Exploring the Future OSCE Role(FOM.GAL/2/11)’’, 9-10 May 2011, Vienna
- 37-EU Council Framework Decision on Combating Terrorism, *Official Journal L 164* , 22/06/2002 ,pp3 – 7.
- 38-Singh, Yatindra,2010,’’ Cyber laws’’,New Delhi(India), Universal Law Publishing.
- 39-Magee, James J.,2002,’’ Freedom of Expression’’, London, Greenwood Publishing Group.
- 40-Theohary, Catherine A. and Rollins, John,2011,’’ Terrorist Use of the Internet: Information Operations in Cyberspace’’, Washington D.C, Congressional Research Service.
- 41-Government of India Ministry of External Affairs,’’ Speech by Shri Shivshankar Menon, National Security Advisor at Fourth International Meeting of High Level Officials Responsible for Security, Vladivostok’’,(retrieved 2013 July 04) <http://mea.gov.in/Speeches-Statements.htm?dtl/21907/Speech+by+Shri+Shivshankar+Menon+National+Security+Advisor+at+Fourth+International+Meeting+of+High+Level+Officials+Responsible+for+Security+Vladivostok>( last accessed 11/10/2015)
- 42-Giles, Keir,2012,’’ Russia’s Public Stance on Cyberspace Issues’’, 4th International



Conference on Cyber Conflict, C. Czosseck, R. Ottis, K. Ziolkowski (Eds.) 2012 © NATO CCD COE Publications, Tallinn, pp 63-75.

- 43-Sterner, Eric, (2014)'' China, Russia Resume Push for Content Restrictions in Cyberspace'', (Cited 2014 May1), Available from <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/13745/china-russia-resume-push-for-content-restrictions-in-cyberspace>, World politics review (Accessed 2015 July 14)
- 44-No.3 of the Recommendation 1706(2005)-Media and Terrorism-of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe ,adopted on 20/06/2005.
- 45-Laidlaw, Emily B., 2015'' Regulating Speech in Cyberspace'', London, Cambridge University Press.
- 46-Australian Human Rights and Equal Opportunity Commission, Letter to Ministers dated 9 May 1991 (Initial submission on proposed ban on political advertising) (1991), <http://www.humanrights.gov.au/right-freedom-information-opinion-and-expression-0#Submissions>
- 47-Powner, David A, 2010, '' Cyberspace: United States Faces Challenges in Addressing Global Cybersecurity and Governance'', Washington D.C, DIANE Publishing.
- 48-United Nations Economic and Social Council. Report of the Special Rapporteur, Mr. Abid Hussain, submitted pursuant to Commission on Human Rights resolution 1997/26, New York: United Nations, 1998 (E/CN.4/1998/40)
- 49-Clinton, Hillary Rodham ,2010'' Remarks on Internet Freedom'' Remarks of Secretary of State ,The Newseum Washington, DC ,(Cited January 21, 2010), available on: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/01/135519.htm>
- 50- Yoo, Christopher S., 2012'' The Dynamic Internet: How Technology, Users, and Businesses are Transforming the Network'', Maryland (U.S.A), Rowman & Littlefield.
- 51-Weimann, Gabriel, 2005. "How Terrorists Use the Internet", Journal of International Security Affairs, 8: 91-105.